

Samsatlı Lukianos'un Gerçek Bir Öykü'sünün Feminist Bir Yorumu
Ünsal Çimen*

Samsatlı Lukianos, M.S. ikinci yüzyılda yaşamış bir hicivci ve retorikçidir. Kendisi, bildiğimiz en erken bilim kurgu romanı olan Gerçek Bir Öykü'nün yazarıdır. Bu hikâyede Lukianos Ay'a yolculuk yapmakta, Aylılar ile Güneşliler arasında yapılan savaşa katılmaktadır. Bu hikâyeyi ilginç kılan şey ise, Lukianos'un bize Aylılar arasında dişi cins olmadığını ve çocukları erkeklerin doğurduğunu söylemesidir. Morena Deriu'nun haklı olarak ifade ettiği üzere bu durum, o dönemde kadının kamusal alandan dışlanması bir hicvi olarak görülebilir. Ancak unutulmamalıdır ki, doğum yapan tanrılara söylencelerde yer verilmesi, çocuğun gerçek ebeveyninin kadın değil erkek olduğunu meşrulaştırma girişimiydi. Bu makalede, Deriu'nun iddialarına ilave olarak, Lukianos'un Aylı erkeklerin çocuk doğurabildiklerini söylediğinde, kendilerini çocuğun tek ve gerçek ebeveyni olarak gören erkeklerin meydana getirdiği düzeni eleştirdiğini ileri süreceğim. Lukianos'un, Eleusis gizemleri ile ilgili kullanmış olduğu unsurlar ile Aristofanes'in Kuşlar adlı komedyasına yaptığı gönderme bu iddiayı destekleyici olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Samsatlı Lukianos, Dünyadışı Yaşam, Epikür, Dionisos, Aristofanes

A Feminist Interpretation of A True Story of Lucian of Samosata

Lucian of Samosata was a satirist and rhetorician who lived in the second century BC. He was the author of the earliest known science fiction novel, A True Story. In this story, Lucian travels to the Moon, joining the war between the moon people and the solar people. What makes this story interesting is that Lucian tells us there are no women among moon people, and men give birth to children. As stated rightly by Morena Deriu, this situation can be seen as a satirization of the exclusion of women from the public sphere. However, it should not be forgotten that giving a place to gods giving birth in myths was an attempt to legitimize that a child's real parent is a man, not a woman. In this paper, in addition to Deriu's claims, I will argue that when Lucian said Lunarian men could give birth to children, he was criticizing the order established by men, who saw themselves as the only and real parent of a child. The elements used by Lucian regarding the Eleusinian mysteries and his reference to Aristophanes' comedy The Birds will be considered as supporting this claim.

Keywords: Lucian of Samosata, Extraterrestrial Life, Epicurus, Dionysus, Aristophanes

Giriş

Eserlerini Yunanca kaleme almış olan Samsatlı Lukianos, Süryani bir hicivci ve retorikçidir. Kendisi, *Gerçek Bir Öykü'* adıyla, bilinen en eski bilim kurgu romanının yazarıdır. Dünya dışı yaşamdan bahsedilen bu eserin öneminden Mark Brake şu sözler ile bahseder:

O [Gerçek Bir Öykü], Venüs'e ve Ay'a yapılmış kurgusal gezi günlükleri, dünya dışı yaşam formlarıyla temas ve gezegenler arası savaşlar gibi, modern bilim kurgunun birçok özelliğini öngörür. Ve, modern zamanlarda bu türü hakikaten icat etmiş olan H. G. Wells ve Jules Verne gibilerinin yazdıklarından on yedi yüzyıl önce yazılmıştı. Kısacası, Gerçek Bir Öykü, en erken astrobiyolojik bilim kurgu eseridir (Brake 2013, 38).

Lukianos'un, Epikürcü² bir düşünür olduğunu biliyoruz. Nitekim, *Gerçek Bir Öykü* adlı eserinde Lukianos ve arkadaşları Elysium'a³ giderler ve orada pek çok filozofu görürler. Bu filozofların içinde ise Aristippos⁴ ile Epikür, Lukianos'a göre, Elysium'da bulunanların en sevdiği kimselerdir. Çünkü onlar, yemek masasında nasıl konuşulacağını ve nasıl davranılacağını diğerlerinden çok daha iyi biliyorlardır. Lukianos, *Sahte Peygamber İskender (Alexander the False Prophet)* adlı eserinde ise sahte bir peygamber olarak gördüğü

*Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, <https://orcid.org/0000-0003-0575-6053>, u.cimen@alparslan.edu.tr, Yazı Gönderim Tarihi: 24.01.2022, Yazı Kabul Tarihi: 20.04.2022

İskender'in Epikür'ün kitaplarını yaktığını ve küllerini denize attığını söyler, ardından da Epikür'ün kitabına övgü dolu sözler söyler (bkz. Lucian 1961, 235).

Epikür, Demokritos'un atomcu felsefesi temelinde bir ahlak öğretisi geliştirmişti. Dolayısıyla, Epikürçülüğü benimsemiş olan Lukianos'un dünya dışı yaşamdan bahseden bir roman yazması anlaşılır bir şeydir. Demokritos'un atomcu öğretilerine göre, tüm evren sonsuz sayıda hareket halindeki atomlardan oluşmaktadır. Atomlar bu hareketleriyle bir araya gelirler ve dağılırlar, böylece de şeyleri meydana getirirler; atomların bu hareketleri aynı zamanda şeylerin dağılmasının ve çözülmesinin de nedenidir. Bütün evrenin atomlardan oluşması ve bu evrenin sonsuz bir evren olması, evrende dünyamıza benzer başka dünyaların ve bu dünyalarda da bizim dünyamızdakine benzer yaşamların ortaya çıkma olasılığını ortaya çıkarır. Michael J. Crowe'un da söylediği üzere, "Sonsuz sayıdaki atomların rastgele hareketleri düşünüldüğünde, şans diğer dünyaların oluşumuna vesile olacaktır" (Crowe 2008, 4).

Lukianos'un *Gerçek Bir Öykü*'sünde, Ay'da yaşayan zeki canlılar vardır, fakat bu canlıların arasında dişi cins yoktur, sadece eril cins vardır. Lukianos'un döneminde, hatta daha genel olarak Klasik Antik Çağ'da, kadınların kamusal alandaki varlığının son derece sınırlı olduğunu biliyoruz. Morena Deriu, Lukianos'un Ay'da kadın olmayışına dair ifadesinin, kadınların kamusal alandan soyutlanmış olmasına işaret ettiğini ileri sürer ve şöyle der:

Ayrıca, ay dünyası, Lukianos'un yaşadığı ve kadınların kamusal yaşama katılımının aslında üst sınıfların ihtiyaçlarına göre belirlenmesinden dolayı son derece sınırlı olduğu toplumun gerçeküstü bir temsili olarak da okunabilir. Aylı kadının ontolojik var olmayışı, bu yüzden, eninde sonunda ve arkaik bir şekilde, kadının kamusal yaşam ve etkinliklere imparatorlukça sınırlandırılmış katılımını karşılayabilir. Sonuç, kadınların olmadığı ve genç Aylıların anne ve eş işlevi gördüğü bir dünyadır (Deriu 2017, 15).⁵

Yine Deriu, kadının olmadığı yer olarak Ay'ın seçilmiş olmasını ise Ay'ın tanrıça Artemis, yani doğum tanrıçası ile ilişkili olmasına bağlar;⁶ Lukianos'un Aylı erkeklerin doğurmasına dair düşüncesini ise tanrıların söylencelerdeki doğurma hikâyeleri ile ilişkilendirir (bkz. Deriu 2017, 5–6): Örneğin, Zeus başından tanrıça Athena'yı, baldırından ise tanrı Dionisos'u doğurur, tanrıça Afrodit ise babası Uranus'un hayalarından vücuda gelmiştir. Lukianos'un Ay'da erkeklerin çocuk doğurduğunu söylemekle yapmaya çalıştığı şey, tanrıların doğum yapmasını alaya almaktır. Bu doğrudur fakat eksiktir de. Söylencelerde tanrıların doğum yapması, ataerkil süreç ile birlikte erkeğin çocuk üzerinde hak sahibi olmasını meşrulaştırmak için uydurulmuştur. Çocuğu doğurmak, ebeveyn olmanın bir koşulu olarak görüldüğü için, çocuk üzerinde hak iddia etmek isteyen erkek, çocuk doğurabildiğini göstermek istemiş, böylece de söylencelerde doğum yapabilen eril tanrılara dair hikâyeler ortaya çıkmıştır.

Bu makalede, Lukianos'un Ay'da çocuk doğurabilen erkeklerden söz etmekle sadece çocuk doğuran tanrılarla alay etmediğini, aslında Zeus'un yönetimindeki düzene bir başkaldırı ortaya koyduğunu ileri süreceğim. Zeus'un düzeninden ise, kadınların değil erkeklerin çocukların gerçek ebeveynleri olarak görüldüğü bir düzeni kast ediyorum. Dolayısıyla, Lukianos tanrıların çocuk doğurmaları ile alay ettiğinde aslında Zeus'un bu düzeni ile alay etmiş olmaktadır. Ay'da kadın olmaması da aslında kamusal alandan ziyade, kadının ebeveyn olmaktan dışlanmışlığını ifade eder; ki bu dışlanmışlık, kadının kamusal alandan dışlanmasının da nedenleri arasındadır. Biz bugün bu düzene ataerkil düzen diyoruz.

Lukianos'un *Gerçek Bir Öykü*'sünün bütünü, Zeus'un bahsettiğim düzenine bir başkaldırı olarak okuyabiliriz, çünkü *Gerçek Bir Öykü*'de – aşağıda göstereceğim üzere – Eleusis gizemlerine dair yer alan olgular ile Aristofanes'in *Kuşlar* adlı oyunu ile ilgili kısımlar, Lukianos'un tutumunun Zeus'un düzenine bir başkaldırı olduğunu daha açık hale getirmektedir. Lukianos'un tanrıların doğum yapmasını alaya alması, kurmuş olduğu felsefe bahçesinde Epikür'ün hayalini kurduğu toplumsal düzen ile, Zeus'un yönetiminde karşılığını bulan toplumsal düzen arasındaki çelişkiye işaret eder; Epikür'ün, felsefe bahçesinde kadınlara da yer vermiş olması, Lukianos'un kadınlara olan olumlu tutumuyla da uyumludur.⁷

Lukianos'un bir başka eseri olan *Prometheus ya da Kaukasos Dağı*'nda da Zeus'a yapılmış benzer eleştirileri görebiliyoruz. Prometheus, Aristofanes'in *Kuşlar* adlı oyununda da Zeus'a muhalif bir tanrı olarak resmedilmiştir; bu oyunun ayrıntısından aşağıda bahsedeceğim.⁸ Zeus'un düzeni, Aristofanes'i rahatsız ettiği kadar Lukianos'u da rahatsız eder, ve her ikisinde de tanrı Dionysus'a ve kadına karşı olumlu bir yaklaşım görülür. Burada, anakronist bir tutumla Lukianos ve Aristofanes'i bugün anladığımız anlamda feminist olarak

ilan etmiyorum, fakat Zeus'un kadına yaklaşımı ile Aristofanes ve Lukianos'un yaklaşımları arasındaki bariz farkı da görmemek mümkün değildir. *Prometheus ya da Kaukasos Dağı*'nda adlı eserinde Lukianos, Hermes ile konuşmasında Prometheus'a Zeus hakkında şunları söyler: "Beni asıl çileden çıkarana nedir, bilir misin? İnsanları, hele kadınları yaratmış olmama bir suç sayıyor, sonra da kendiniz kalkıp o kadınlara tutuluyorsunuz; boğa oluyor, satır oluyor, kuğu oluyor, yeryüzüne inip o ölümlü kadınlardan tanrılar doğurtuyorsunuz" (Lukianos 2016b, 434). Görüldüğü üzere, Prometheus'un ağzından Lukianos, Zeus'un kadınlara karşı olumsuz bakışını dile getiriyor.

Prometheus, ifade edildiği üzere, Aristofanes'in *Kuşlar* oyununda da Zeus'a muhalefet eder ve ona karşı kuşları destekler. Kuşlara, Zeus'u nasıl devirebileceklerinin yolunu gösterir. Söylencelerde tanrı Prometheus'un Zeus'a muhalefet etmesinin yanında, Lukianos'un Zeus'a muhalefeti ise, erkeğin çocuğun gerçek ebeveyni olduğu iddiası ile kadının ebeveynlikten dışlanmasına dair alaylı bir eleştiri olarak kendini gösterir.

Zeus'un Düzeni ile Alay ve Eleusis Gizemleri

Lukianos ve arkadaşları Cebelitarık Boğazı'ndan geçerek okyanusa açılırlar, amaçları okyanusun ötesinde kimlerin yaşadığını öğrenmektir. Yolculuklarının on sekizinci gününde bir adaya yaklaşırlar. Lukianos, bazı arkadaşlarını gemide bırakır, diğerleri ile birlikte adaya çıkar. Adadaki ormana girdikten bir süre sonra üzerinde şunların yazdığı bir yazıt görürler: "Herakles'le Dionysos buraya dek gelmişlerdir" (Lukianos 2016a, 554). Ardından yürümeye devam ederler, içinden şarap akan derin bir nehir ile karşılaşılırlar. Nehrin kaynağını ararlarken bir üzüm bağına rastlarlar. Bu üzüm bağı, üst kısmı kadın olan çubuklardan oluşur. Bu çubukların üst kısmını oluşturan kadınların parmaklarından dallar çıkar, bu dallardan ise salkım salkım üzümler sarkmaktadır. Kadınların kafalarında da saç yerine dallar ve yapraklar vardır. Nehirde akan şarabın bu üzümlerden sızan şarap olduğunu anlarlar. Nehirdeki balıkların rengi ve tatları da şaraba benzer. Lukianos ve arkadaşları bu balıklardan yedikten sonra esrikleşmişlerdir.

Tanrı Dionisos bu adaya Lukianos ve arkadaşlarından önce gelmiş ve bu nehrin şarabından içerek esrik olmuştur. Bu iki olgu, yani Dionisos ve şarap, bize Lukianos'un öyküsünün Eleusis gizemleri ile ilişkisini gösterir. Bu gizemler tanrıça Persephone (Demeter) ve tanrı Dionisos ile ilgili gizemlerdir. Gizemlerin belirli bir aşamasında katılımcılar *Kykeon* adında, halüsinasyon gördüren bir içecek içerlerdi. Gizemleri tamamlayan katılımcıların ise ölüm ve yeniden doğumu deneyimlemiş olduklarına inanılırdı.⁹ Lukianos'un hikâyesinde de bu ölüm ve yeniden doğum temasının işlendiğini görüyoruz. Ay'dan Dünya'ya dönen Lukianos ve arkadaşları Elysium'u ziyaret ederler. Elysium, Yunan söylencelerinde sadece erdemli insanların ölülerinden sonra ruhlarının girebildiği bir yerdir. Bununla birlikte, Elysium'u ziyaret eden Lukianos ve arkadaşları ise ölmeyen burayı ziyaret etmişlerdir. Bu durum Eleusis gizemlerindeki ölüm ve yeniden doğumu deneyimlemeye benzetilebilir.

Lukianos ve arkadaşlarının Dionisos'un ziyaret ettiği adaya gitmiş olmaları, orada nehirden şarap içerek esrikleşmeleri – tıpkı Eleusis gizemlerinin katılımcılarının *Kykeon* içerek esrikleşmeleri gibi – ve de ölüm ve yeniden doğum anlamına gelen Elysium ziyaretleri, Lukianos'un *Gerçek Bir Öykü*'sünün aslında Eleusis gizemlerine katılım gibi yorumlanabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, Lukianos ve arkadaşları tanrı Dionisos'un takipçileri olarak görülebilir; tıpkı Dionisos'un takipçisi olan ve adına Maenad denen kadınlar gibi.

Elysium'dan ayrıldıktan sonra, okyanusta yüzen bazı canlılar ile karşılaşılırlar fakat bu canlılar bir gemide değillerdir, sırt üstü suya uzanmışlar ve ereksiyon halindeki erkeklik organlarını yelken direği gibi kullanarak suyun üzerinde hareket etmektedirler. Lukianos'un bu anlattıkları bize yine Dionisos ile ilgili bir bayram kutlamasında katılımcıların fallus şekilli kazıklarla yürümelerini hatırlatır. Böylesi bir sahneyi Aristofanes tarafından yazılmış *Acharnians* adındaki oyunda görebiliriz. Bu oyunda, Dicaeopolis, kendisi ile Spartalılar arasında yapılmış olan barış antlaşmasını bir Dionisos bayramı ile kutlamaktadır ve kutlama sırasında Xanthias'tan fallus biçimli kazığı dik tutmasını ister (bkz. Aristophanes 1930, 27). Bu kutlamaya katılan katılımcılar fallusun kişileşmiş olan yarı tanrı Phales'e de övgü düzerler (bkz. Aristophanes 1930, 29). Lukianos, *Suriyeli Tanrıça* adlı eserinde de şunları yazar: "Yunanlılar Dionisos onuruna falluslar dikerler ve bunların üzerinde devasa vulvaları olan tahtadan yapılmış mankenler taşırlar; bunlara kukla derler" (Lucian 1913, 57). Bununla birlikte, Eleusis gizemlerinde kadınların erkeklerden daha önemli rolleri olduğunu da biliyoruz.¹⁰ Gizemlerin katılımcıları, ayın sırasında tanrıça Persephone'nin Dionisos'u doğurduğunu görmektedirler (bkz. Baring & Cashford 1993, 381); buna aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde değinilecektir. Dionisos'u kadınlar için önemli kılan bir başka şey ise, yukarıda da ifade edildiği üzere, Maenad adı verilen kadın takipçileri olmasıdır.¹¹

Lukianos, *Gerçek Bir Öykü*'sünde Aristofanes'ten de bahseder. Ay'dan Dünya'ya dönerlerken bulutların üzerinde *Nephelokokkygia*'yı görürler. Aristofanes, *Kuşlar* adlı oyununda, kuşların bulutlar üzerinde inşa etmiş olduğu bu şehirden bahseder. Bununla birlikte, Aristofanes, Lukianos'a göre, özü sözü doğru birisidir ve insanlar onun söylediklerine inanmalıdırlar.

Kuşlar oyununda, Zeus'un yönetiminden usanan kuşların onu devirmek için kız arkadaşı olan *Prences*'i (Basileia)¹² onun elinden almaları gerekmektedir.¹³ Bu, Zeus'u devirmek için yeterlidir çünkü Zeus bütün iktidar gücünü *Prences*'ten almaktadır. Kim *Prences*'e sahip olursa iktidar da onun olacaktır. Böylece, kuşların önderi olan Pithetaerus *Prences* ile evlenir; ona bu akli evren ise Prometheus'tur yani Zeus'un bir düşmanı, çünkü Prometheus, tanrıları kandırarak ateşi insanlığa vermiş, bu yüzden de Zeus tarafından Kafkas Dağlarına zincirlenerek, her gece yeniden oluşan ciğerinin bir kartal tarafından yenmesi ile cezalandırılmıştır. Dolayısıyla, Aristofanes'in *Kuşlar* oyununun Zeus'un iktidarına karşı bir memnuniyetsizliği ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu oyun ayrıca kadını da yüceltmektedir çünkü kuşlar tarafından kurulan yeni düzen, *Prences* ile evlenmek ile mümkün olacaktır; böylece, kadının gücünün ve öneminin bu oyunda vurgulanmış olduğunu görebiliyoruz.

Prences'in, kendisiyle evlenen erkeğe iktidar gücü veriyor olmasında, anaerkil düzene ait bir olguyu, bir kraliçenin kendisine koca olarak seçtiği kimseyi kral yapmasını görebiliyoruz. Aeschylus tarafından yazılmış Yunan tragediyalarından biri olan *Oresteia*'da da bunun bir örneğini görebiliriz. Kral Agamemnon'un karısı kraliçe Clytemnestra, kocası Troya'da savaşırken kendisine Aegisthus adında bir sevgili bulur. Kral yıllar sonra savaştan döndüğünde kraliçe kralı öldürür ve daha sonra sevgilisi Aegisthus ile evlenir ve böylece Aegisthus yeni kral olur. Aristofanes de *Kuşlar* adlı oyununda, Zeus'un dahi iktidarını bir kadına borçlu olduğunu ifade eder. Bu noktada şunu vurgulamalıyım: Kadının iktidar sağlayıcı rolünü kaybetmesi ile kadının çocuğun gerçek ebeveyni oluşunu kaybetmesi birbirinden ayrılamazdır. Nitekim, *Oresteia*'da bunu görebiliyoruz.¹⁴ Kraliçe Clytemnestra, Aegisthus ile evlenir ve onu yeni kral yapar fakat tam da bu yüzden oğlu Orestes tarafından, babasının intikamını alma gerekçesi ile öldürülür. Orestes, anaerkil yasaya göre annesini yani gerçek ebeveynini öldürmüştür, bu yüzden de intikam tanrıçaları olan Furiler (Erinyeler)¹⁵ ona musallat olurlar. Furiler, sadece anne katillerine musallat olurlar çünkü çocuk annenin kanındandır. Dolayısıyla, annesini öldüren, kendi kanından olanı öldürmüştür; baba ise çocuğun kanından değildir, bu sebeple de babasını öldüren Furiler musallat olmaz. İşte bu noktada, Orestes'in, suçsuzluğunu ispatlaması için gerçek ebeveyninin annesi değil babası olduğunu ispatlaması gerekmektedir. Tanrıça Athena'nın yönettiği yargılamada Orestes'i tanrı Apollon savunur ve şöyle der:

Ne kadar haklı olduğumu göstermek için
sana başka bir şey söyleyeceğim:
Çocuğu doğuran, çocuğun sözde annesi değildir,
fakat o [kadın], yeni ekilmiş bir tohum için
bir tür besleyici topraktır sadece.
Bir yabancı olan kadın,
hiçbir tanrı onu soldurmazsa eğer,
bir yabancının tohumunu besler,
gerçek ebeveyn ise üstün olan erkektir.
Ve sana şunu kanıtlayabilirim:
Bir baba, bir anne olmaksızın doğurabilir.
Ve tanışımız burada, karşımızdadır,
Olimposlu Zeus'un çocuğu,
hiçbir zaman bir rahmin karanlığı içerisinde
beslenmemiş ve büyümemiş kızı,
hiçbir tanrıçanın doğuramayacağı bir fide (Aeschylus 2004, 174).

Bu sözlerde görüldüğü üzere, çocuğun dünyaya getiricisi anne değildir, çocuğun gerçek ebeveyni, dünyaya getiricisi olan babadır çünkü tanrı Zeus tanrıça Athena'yı doğurmuştur. Zeus, tanrıça Metis'i tanrıça Athena'ya hamileyken yutmuş, böylece Athena'ya hamile kalmış ve doğum zamanı geldiğinde ise demirci tanrı Hephaistos'un, baltasıyla başında açtığı yarıktan tanrıçayı doğurmuştur.

Orestes'in yargılamasında tanrıça Athena da Orestes'ten yana oy kullanmış, hatta bu oy sayesinde bir oy fazla alan Orestes, Furilere karşı suçsuz bulunmuştur; böylece ana hukuku yenilmiş, yerine baba hukuku

gelmiştir. Tanrıça Athena da, kendisini babası Zeus'un doğurmuş olmasını – yani bir kadın tarafından doğurulmamış olmasını – vurgulayarak oyunu annesini öldüren Orestes'ten yana kullanmıştır.¹⁶

Lukianos, *Gerçek Bir Öykü*'sünde Athena'nın Zeus'tan doğuşuna değinmez fakat tanrıların başka doğum öykülerine yer verir; bunlar, Zeus'un baldırından doğan tanrı Dionisos ile – Lukianos açıkça söylemese de – babası Uranus'un hayalarının denizde oluşturduğu köpükten dünyaya gelen tanrıça Afrodit'tir. Aşağıda, Afrodit ve Dionisos'un doğumlarına dair söylencelerin anaerkil ve ataerkil değişkelerini Aylıların doğumlarıyla karşılaştıracağız.

Dionisos, Afrodit ve Aylılar

Daha önce Lukianos'un Ay'da dişi cins olmadığını söylediğini ifade etmiştik; dolayısıyla, çocukları da erkekler doğurmaktadır. Erkeklerin rahimleri olmadığı için cenini baldırlarında taşırlar; doğum zamanı gelince baldırları kesilerek bebeklerin doğumu sağlanır. Lukianos'un, erkeklerin doğurmasıyla ilgili bu söylediklerini söylencelerde Zeus'un Dionisos'u doğurmasında görüyoruz. Söylenceye göre, Zeus, ölümlü bir kadına, Semele'ye aşık olur ve bir kartal kılığına girerek her gece Semele'yi ziyaret etmeye başlar. Bu durum ise Zeus'un karısı tanrıça Hera'yı kiskandırır. Bu yüzden, Hera yaşlı bir hasta bakıcı kılığında Semele'ye görünür. Konuşmaları sırasında Semele, Zeus ile aşk yaşadığını Hera'ya söyler. Bunun üzerine Hera, birlikte olduğu kimsenin gerçekten tanrı Zeus olup olmadığını öğrenmesi gerektiği konusunda Semele'yi uyarır ve ona, Zeus'tan tanrı biçimiyle kendisine görünmesini istemesini tavsiye eder. Böylece Semele, istediği herhangi bir iyiliği yapacağına dair Zeus'tan söz alır. Sonrasında ise, Zeus'un tıpkı karısı Hera'ya görüldüğü gibi, tanrı biçimiyle kendisine de görünmesini ister. Zeus isteksizce de olsa Semele'nin istediğini yerine getirir fakat Zeus'un tanrısal görkemi karşısında Semele dayanamaz ve yanarak can verir. Tam o sırada, Semele henüz ölmeden evvel, Zeus hamile kadının karnından yaklaşık altı aylık bebeği çıkartır ve baldırını keserek açtığı yaraktan bebeği, yani Dionisos'u baldırına sokar ve ardından kesiği diker. Böylece, bebek Dionisos babasının baldırında büyümeye devam eder ve doğum zamanı geldiğinde Zeus baldırını tekrar keserek Dionisos'u çıkartır. Bu yüzdendir ki, Dionisos'a iki kez doğmuş lakabı verilmiştir; ilk olarak annesi Semele'nin karnından, daha sonra ise babası Zeus'un baldırından doğmuştur Dionisos (bkz. Roman 2010, 138, 434–35; Hard 2004, 171).

Dionisos'un, babasının baldırından ikinci kez doğumu, onun bir bereket tanrısı olduğunu göstermektedir, çünkü bereket tanrıları kurban edilirlere ve ardından yeniden doğarlar; bu durum, doğanın döngüsüyle uyumlu bir şekilde sürüp gider.¹⁷ Bereket tanrıları arasında tanrıça Afrodit'in sevgilisi Adonis,¹⁸ tanrıça Kibele'nin sevgilisi Attis¹⁹ ve tanrıça İsis'in sevgilisi Osiris'i²⁰ de saymak mümkündür. Bereket tanrısı kurban edildikten sonra tekrar dirilmek için annesinin rahmine girer. Zeus'un baldırını, Dionisos'un ölümünden sonra girdiği rahimdir. Dolayısıyla, Zeus'un baldırından ikinci kez doğmadan önce Dionisos'un ölmüş olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Lukianos'un, Aylıların doğumuyla ilgili söyledikleri de Dionisos'un iki kez doğumuna uygundur; şöyle ki, Aylı erkekler baldırlarını keserek çocuklarını doğurduktan sonra bebekler ölü bir haldedirler. Onları canlandırmak için bebekleri ağızları açık bir halde rüzgara karşı bırakırlar, ağızlarından giren rüzgar bebekleri canlandırır.

Dionisos'un, Zeus'un baldırından doğduğunu ifade eden söylence ise Dionisos'un doğumunun ataerkil değişkesidir. Oysa, Eleusis gizemlerine baktığımızda, Dionisos'un tanrıça Persephone'nin oğlu olduğunu görüyoruz. Nitekim, Eleusis gizemleri sırasında baş rahibin – yani Hierophant'ın – Dionisos gibi giyindiğini biliyoruz (bkz. Freke & Gandy 2001, 19). Katılımcıların, gizemlerin belirli bir aşamasında tanrıça Persephone'yi gördüklerini, Herakles'in bir papirüste yazılı bulunan sözlerine dayanarak Carl Ruck şöyle ifade eder:

Neyin görüldüğü hakkında HERAKLES'in çok daha net olduğu söyleniyordu. Görülen, Persephone'nin kendisidiydi. Bir papirüs parçasında o [Herakles], gizemlere katılmaya ihtiyacı olmadığını, çünkü Hades'e indiğinde zaten onu [Persephone'yi] görmüş olduğunu söyler. Euripides'e göre, onun [Herakles'in] ölüme karşı zafer kazanmasını sağlayan bu görüydü (Ruck 2006, 17).

Lukianos'un, Ay'da yaşayan bir başka canlının erkeklerinin nasıl doğum yaptığını dair ifadeleri ise şöyledir: Erkeğin sağ testisi kesilir ve toprağa dikilir. Bir süre sonra bu testis büyür ve dalları olan bir ağaca dönüşür fakat bu dallar erkek cinsel organı şeklindedir. Ağaç yeterince olgunlaştığında meyveleri toplanır ve bebekler bu meyvelerden doğarlar, doğan bu bebeklerin erkeklik organları ise yoktur; ağaçtan ya da fildişinden yaptıkları erkeklik organlarını bebelere takarlar.

Lukianos'un Aylıların doğumlarıyla ilgili bu söyledikleri, tanrıça Afrodit'in doğumunu hatırlatmaktadır. Tanrı Uranus'un hayaları oğlu Kronos tarafından kesilmiş ve Kıbrıs'taki bir sahil bölgesi olan Paphos açıklarında denize atılmıştır. Denize atılan hayalar suda köpük oluşturmuş, tanrıça Afrodit işte bu köpükten vücuda gelmiştir. Söylencenin bu değişkesi ataerkil değişkedir. Bir başka değişkesinde ise Afrodit'in Zeus ile Dione'nin kızı olduğunu görüyoruz. Ataerkil değişkede tanrıça Afrodit, babasının testislerinden, annesiz olarak dünyaya gelirken, diğer değişkede ise Afrodit, annesi Dione tarafından doğurulur.²¹

Bu noktada okuyucunun dikkatini şuna çekmek istiyorum: Lukianos tanrı ya da tanrıçaların doğumlarının sadece ataerkil değişkelerini – yani tanrı Dionisos'un Zeus'un baldırından doğduğu ve tanrıça Afrodit'in, babası Uranus'un testislerinden ortaya çıktığı değişkelerini – alaya almaktadır. Bu ataerkil değişkeler aracılığıyla tanrıların doğurabildiği ifade edilmiş, böylece çocukların gerçek ebeveynlerinin kadınlar değil erkekler olduğu meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Oysa Ay, Yunan söylencelerinde tanrıça olarak bilinmektedir. Dolayısıyla, bir tanrıça olan Ay'da sadece erkeklerin bulunması ve doğum yapmasındaki tezatlık, söylencelerde tanrıların çocuk doğurmasındaki tezatlık ile uyumlu bir şekilde, annenin ebeveynlikten dışlanması ve erkeğin gerçek ebeveyn olarak görülmesindeki tezatlığı yansıtır.

Sonuç

Bu makalede, Samsatlı Lukianos'un, bildiğimiz ilk bilim kurgu eseri olan *Gerçek Bir Öykü* adındaki romanının feminist bir yorumu yapıldı. Eseri bizim için önemli kılan nokta ise, Ay'da yaşayan canlıların arasında dişi cins olmadığı ve çocukları da erkeklerin doğurduğunun ifade edilmiş olmasıdır. Deriu, Lukianos'un Ay'da kadın olmaması ile ilgili ifadesinin, kadının kamusal alandan dışlanmışlığına işaret ettiğini ileri sürer. Ben bu yoruma katılmakla birlikte, Lukianos'un bu ifadesinin, daha temelde, kadının ebeveynlikten dışlanmışlığına işaret ettiğini ileri sürdüm. Kadının ebeveynlikten dışlanması ataerkil düzenin – Yunan söylencelerinde Zeus'un yönetimini işaret eden düzenin – özünü oluşturur; kadının kamusal alandan dışlanması ise ebeveynlikten dışlanmasının bir neticesi olarak görülebilir. Bu sonuca varma sebebim, Lukianos'un Aylı erkeklerin çocuk doğurma tarzlarını, Yunan söylencelerinde yer alan bazı tanrıların (tanrıçaların değil) çocuk doğurma tarzlarından esinlenmiş olmasıdır. Tanrıların çocuk doğurması, çocuğun gerçek ebeveynin erkek olduğu tezini meşrulaştırmak için uydurulmuştur. Ataerkil düzen, erkeğin tek ebeveyn olarak görülmesi, kadının ise ebeveynlikten dışlanması ile başlar.

Ataerkil düzeni belirleyen ikinci nokta ise hiyerarşik bir yapı ortaya koymasıdır. Anaerkil düzenin eşitliği özelliğini ataerkil düzende göremeyiz. Böylece, ataerkil düzenin hiyerarşik yapısı, Aristofanes gibi komedi yazarlarının ve de Lukianos gibi hicivcilerin alaya aldığı ve eleştirdiği malzemeler sunar. Bu malzemelerden birisi de ataerkil düzende ortaya çıkan, tanrıların çocuk doğurabilmesi öyküleridir; bu durum, Lukianos gibi bir yazar için bir malzemedir çünkü normalde bir erkek doğuramaz, bu saçmadır, ve böylesi bir saçma, hicivci bir yazar için hicvedilebilecek bir malzemedir.

Fakat Lukianos'un tanrıların çocuk doğurmasındaki – saçmada olsa – toplumsal işlevi anlamış olduğunu düşünebiliriz, çünkü doğum yapabilen erkeklerin bulunduğu yer olarak Ay'ı seçmiştir. Oysa hikâyesinde, Dünya üzerinde, Cebelitarık boğazından Atlantik okyanusuna geçtikten sonra kurgusal bir adayı da bu amaç için seçebilirdi. Ay'ın, Yunan söylencelerinde tanrıça olarak bilindiğinden söz etmiştik; dolayısıyla, Ay'da kadın olmadığını ve çocukları erkeklerin doğurduğunu söylediğinde, Lukianos bir tezatlık ortaya koymuş oluyor: Dişi olan Ay üzerinde sadece erkekler vardır ve de doğurmaktadırlar. Bu tezatlık, kadının değil erkeklerin gerçek ebeveyn olarak görülmesindeki tezatlığı vurgulamak için oluşturulmuş görünüyor.

Lukianos'un kadına karşı olumlu tutumunu *Gerçek Bir Öykü* adlı romanında yer verdiği Eleusis gizemlerine dair olgulardan da çıkarsayabiliriz. Dionisos ve Herakles'in, Lukianos ve arkadaşlarının uğramış oldukları adaya gitmiş olmaları, burada parmaklarından ve başlarından dallar ve bu dallardan da üzümler çıkan kadınlar görmeleri, bu üzümlerden oluşan şaraptan içerek esrikleşmeleri, deniz üzerinde erkeklik organını yelken direği gibi kullanarak sırt üstü yüzen adamlar görmeleri ve canlı oldukları halde Elysium'a gidip oradan ayrılabilmeleri bu olgulardandır. Elysium sadece ölenlerin gittiği bir yer olduğu için, Lukianos ve arkadaşlarının ölmeden önce oraya gidip sonra da oradan ayrılmaları, ölüp yeniden dirilmeyi deneyimlediklerini göstermektedir; ölüm ve yeniden doğumu deneyimleme Eleusis gizemlerinin katılımcılarının amacıdır.

Bu gizemler ile de ilişkilendirebileceğimiz, Lukianos'un kadına olumlu yaklaşımını görebildiğimiz bir başka nokta, romanda Aristofanes'in *Kuşlar* adlı oyunundan bahsedilmiş olması ve Aristofanes'e herkesin inanması gerektiğinin söylenmesidir. Aristofanes'in *Kuşlar* oyununda da Eleusis gizemlerine dair olgular bulabiliriz; ayrıca, hem Prometheus ile Zeus arasındaki çekişmeyi hem de Aristofanes'in kadına olumlu

yaklaşımını bu oyunda görmek mümkündür. Yukarıda da belirtildiği üzere, *Kuşlar* adlı komedyada, Zeus'un yönetiminden memnun olmayan kuşların, kendilerine bulutların üstünde yeni bir şehir kurmalarını anlatır. Kuş'un Antik Yunan kültüründe fallus anlamına geldiğini ve de fallus'un Dionisos'u temsil ettiğini de düşünürsek,²² Aristofanes'in *Kuşlar* adlı oyununu, Eleusis gizemlerinde yaşatılan kültürün Zeus'un düzeni ile çatışması olarak yorumlayabiliriz. Bu oyunda, Zeus bütün gücünü kız arkadaşısı olan *Prencses*'ten alır ve eğer Zeus kız arkadaşısını kaybederse iktidarını da kaybedecektir. Kuşların önderi olan Pisthetaerus'a, *Prencses*'i Zeus'un elinden alıp onunla evlenme fikrini veren ise Zeus'un düşmanı diyebileceğimiz Prometheus'tur. Dolayısıyla, Prometheus'un da yardımıyla kuşlar Zeus'u devirmişlerdir çünkü *Prencses* ondan ayrılarak kuşların önderi Pisthetaerus ile evlenmiştir. Böylece, *Prencses*'in gücüyle kuşlar (bir anlamıyla Dionisos ve onun kadın takipçileri) yönetimi ele geçirerek yeni bir düzen kurmuşlardır.

Erkeğin çocuğun tek ebeveyni olarak kabul edilmesini, Zeus'un başından doğmuş olan tanrıça Athena'nın yönettiği Orestes'in yargılanmasında da görebiliyoruz. Ana hukukunu savunan, bu yüzden de annesini öldürdüğü için Orestes'in cezalandırılmasını isteyen Furilere, tanrıça Athena'nın babası Zeus'tan doğduğu, bu yüzden de çocuğun gerçek ebeveyninin erkek olduğu, kadınınsa erkeğin tohumunu besleyen bir toprak olduğu ifade edilerek olumsuz yanıt verilmiştir. Aeschylus'tan yaklaşık bir asır sonra bu defa Aristoteles, erkeğin gerçek ebeveyn olduğunu felsefi bir düzlemde ifade etmiş ve de çocuğun formunu (ruhunu) erkekten yani babadan, maddesini ise kadından yani annesinden aldığını, bu sebeple de erkeğin gerçek ebeveyn olduğunu ileri sürmüştür.²³

Sonuç olarak, Lukianos'un Eleusis gizemleri ve Aristofanes'in *Kuşlar* oyununa yaptığı göndermeleri ile Ay'da sadece erkeklerin olduğu ve çocukları onların doğurduğu yönündeki ifadelerini dikkate alırsak, onun Zeus'un düzenine başkaldırmış olduğunu, böylece de Prometheus ve Aristofanes'in yanında konumlandığını söyleyebiliriz.

- ¹Nurullah Ataç, Lukianos'un bu eserinin adını 'Olmuş Bir Öykü' olarak çevirmiştir, bkz. Lukianos (2016). Ben bu makalede A. M. Harmon'un İngilizce çevirisini kullanarak bu eserin adını 'Gerçek Bir Öykü' şeklinde kullanacağım, bkz. Lucian (1913).
- ²Epikür, Demokritos'un atomcu felsefesi üzerine hazcı bir ahlak öğretisi geliştirmiş, M.Ö. 341–270 yılları arasında yaşamış bir filozoftur.
- ³Elysium ile ilgili ayrıntılı bir açıklama için, bkz. Roman ve Roman (2010, 185).
- ⁴Aristippos, M.Ö. 435–386 yılları arasında yaşamıştır. Kendisi Kirene okulunun kurucusu olan hazcı bir filozoftur.
- ⁵Klasik Antik Çağ'da kadın hakkında daha ayrıntılı bir açıklama için, bkz. Blundell (1995); Pomeroy (1995) ve Dean-Jones (1994).
- ⁶Artemis, ay ve av tanrıçası olarak bilinir. Kadının iffeti ve doğumla ilişkilendirilmiştir. Artemis'in simgesi hilal ya da dolunaydır. Ayrıca, tanrıça Selene de Ay tanrıçası olarak bilinmektedir. Sıklıkla başında hilal biçimli bir taç ile betimlenir. Bkz. Roman ve Roman (2010, 84–87, 434).
- ⁷Epikür'ün, felsefe bahçesine erkeklerin yanı sıra kadınları ve köleleri de erkeklere eşit bir konumda kabul edip etmediği tartışılan bir konudur. Bu önermeyi olumlayan bir çalışma için bkz. Snyder (1989). Yine bu önermeyi olumlayan daha güncel bir çalışma için bkz. Gordon (2004, 221–244). Epikür'ün bahçesinin katı bir hiyerarşik düzeni olduğunu ileri süren görüş için ise bkz. De Witt (1954). Bir Epikürcü olan Lukianos'un kaleme almış olduğu *Gerçek Bir Öykü*'nün, Epikür'ün bahçesinde kadınlar, erkekler ve köleler arasında bir hiyerarşi olmadığını ileri süren Synder'in önermesini desteklediğini düşünebiliriz.
- ⁸Aristofanes'in Kuşlar oyunu için bkz. Aristophanes (1998).
- ⁹Eleusis gizemleri için, bkz. Cosmopoulos (2015).
- ¹⁰Kadınların Dionisos kutlamalarındaki önemli rolü ile ilgili olarak bkz. Seaford (2006, 34–35).
- ¹¹Maenadlar hakkında daha ayrıntılı bir açıklama için, bkz. Seaford (2006, 23–24, 41–43).
- ¹²Zeus'un kız arkadaşı olan Basileia, 'egemenlik' anlamına gelen bir unvandır.
- ¹³Aristofanes'in Kuşlar adlı oyunu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Çimen (2011).
- ¹⁴Aeschylus'un Oresteia adlı oyunu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Çimen (2011).
- ¹⁵Furiler hakkında ayrıntılı bir açıklama için, bkz. Roman ve Roman (2010, 173).
- ¹⁶Orestes'in yargılanmasında Apollon ile Athena'nın Orestes'in safında yer almaları hakkında ayrıntılı bir açıklama için ayrıca bkz. Goldhill (2004, 38–41).
- ¹⁷Bereket tanrıları hakkında ayrıntılı açıklama için, bkz. Frazer (1911, 9–119).
- ¹⁸Afrodit ve Adonis için bkz. Hard (2004, 198–200).
- ¹⁹Kıbele ve Attis için bkz. Hard (2004, 218–219).
- ²⁰İsis ve Osiris için bkz. Remler (2006, 109–110).
- ²¹Platon'un, babası Uranus'tan doğan tanrıça Afrodit'i 'Göksel Aşk' ya da 'Eril Aşk' olarak yorumladığını biliyoruz. 'Eril Aşk' sadece filozofların (erkeklerin) deneyimleyebileceği bir aşktır. Annesinden yani tanrıça Dione'den doğan Afrodit ise Platon tarafından 'Dünyevi Aşk' ya da 'Dişil Aşk' olarak tanımlanır. 'Dişil Aşk'ı ise kadınlar ve filozof olmayan erkekler deneyimleyebilirler. Bu konuda daha ayrıntılı bir açıklama için, bkz. Plato (2000). Aristoteles ise söylencelerdekine benzer şekilde bir çocuğun gerçek ebeveyninin babası olduğunu düşünür. Aristoteles'e göre, erkeğin menisinde ceninin formu (ruhu) ve hareket ilkesi saklıdır, fakat kadının aybaşı kanı ise sadece ceninin maddesini sağlar. Bununla ilgili olarak Geoffrey Llyod şunları söyler: "... onun [Aristoteles'in], üremede erkeğin ve kadının rolleri ile ilgili bütün kuramı, erkeğin form ve hareket ettirici neden, kadının ise maddeyi sağladığı düşüncesi etrafında döner; *ruhu* erkeğin, bedeni ise kadının sağladığı ile ilgili olarak GA738^b25^{ff} de açıklanan bir öğreti" (Llyod 2003, 150). Daha detaylı açıklama için ayrıca bkz. Arnhart (1994, 394), Bianchi (2012, 10), Freudenthal (2007, 24).
- ²²Antik döneme ait rölyefler üzerinde Dionisos'un kanatlı bir fallus olarak betimlenmiş olduğunu görebiliyoruz, bkz. Csapo (1997, 259).
- ²³Bakınız, bu makalede sonnot 21.

Kaynakça

- Aeschylus. *The Oresteia* (Çev. Shapiro, A. ve Burian, P.), (New York: Oxford University Press, 2004).
- Aristophanes. "The Acharnians," *Aristophanes V. 1* çev. B. B. Rogers (London: William Heinemann Ltd., 1930).
- Aristophanes. "Birds," *Birds, Lysistrata, Assembly-Women, Wealth* çev. S. Halliwell (New York: Oxford University Press, 1998), 1–78.
- Arnhart, Larry. "A Sociobiological Defense of Aristotle's Sexual Politics" *International Political Science Review*, 15(4) (1994): 389–415.
- Baring, Anne ve Jules Cashford. *The Myth of the Goddess: Evolution of an Image* (London: Penguin Books, 1993).
- Bianchi, Emanuela. "Aristotle and the Masculinization of Phusis" *The Yearbook of Comparative Literature*, 58 (2012): 7–34.
- Blundell, Sue. *Women in Ancient Greece* (Cambridge: Harvard University Press, 1995).
- Brake, Mark. *Alien Life Imagined: Communicating the Science and Culture of Astrobiology* (New York: Cambridge University Press, 2013).
- Cosmopoulos, Michael B. *Bronze Age Eleusis and the Origins of the Eleusinian Mysteries* (New York: Cambridge University Press, 2015).

- Crowe, Michael J. *The Extraterrestrial Life Debate, Antiquity to 1915: A Source Book* (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame, 2008).
- Csapo, Eric. "Riding the Phallus for Dionysus: Iconology, Ritual, and Gender-Role De/Construction" *Phoenix*, 51(3/4) (1997): 253–295.
- Çimen, Ünsal. *Eski Yunan Dramalarında Anaerkil İzler* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011).
- De Witt, Norman. *Epicurus and his Philosophy* (St. Paul: University of Minnesota Press, 1954).
- Dean-Jones, Lesley A. *Women's Bodies in Classical Greek Science* (Oxford: Clarendon Press, 1994).
- Deriu, Morena. "How to Imagine a World without Women: Hyperreality in Lucian's True Histories" *Medea*, 3(1) (2017): 1–22.
- Frazer, James G. *Golden Bough: A Study in Magic and Religion, Part 3: The Dying God*, 3th ed. (London: Macmillan and Co, 1911).
- Freke, Timothy ve Peter Gandy. *The Jesus Mysteries: Was the "Original Jesus" a Pagan God?* (New York: Three Rivers Press, 2001).
- Freudenthal, Gad. *Aristotle's Theory of Material Substance: Heat and Pneuma, Form and Soul* (New York: Oxford University Press, 2007).
- Goldhill, Simon. *Aeschylus: The Oresteia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).
- Gordon, Pamela. "Remembering the Garden: The Trouble with Women in the School of Epicurus," *Philodemus and the New Testament World* eds. J. T. Fitzgerald vd. (Leiden: Brill, 2004), 221–244.
- Hard, Robin. *The Routledge Handbook of Greek Mythology* (New York: Routledge, 2004).
- Llyod, Geoffrey E. R. "Aspects of the Relationship between Aristotle's Psychology and his Zoology," *Essays on Aristotle's De Anima* eds. M. C. Nussbaum ve A. O. Rorty (New York: Oxford University Press, 2003), 147–168.
- Lucian. *The Syrian Goddess* (Çev. Herbert A. Strong), (London: Constable & Company Ltd, 1913).
- Lucian. "Alexander the False Prophet," *Lucian Vol. IV* çev. A. M. Harmon (London: Harvard University Press, 1961).
- Lukianos. "Olmuş Bir Öykü," *Tanrıların Konuşmaları: Seçme Yazılar* çev. Nurullah Ataç (İstanbul: Everest Yayınları, 2016a), 551–597.
- Lukianos. "Prometheus ya da Kaukasos Dağı," *Tanrıların Konuşmaları: Seçme Yazılar* çev. Nurullah Ataç (İstanbul: Everest Yayınları, 2016b), 427–436.
- Plato. *Symposium* (Çev. M. C. Howatson), (New York: Cambridge University Press, 2008).
- Pomeroy, Sarah. *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity* (New York: Schocken Books, 1995).
- Remler, Pat. *Egyptian Mythology A to Z* (New York: Facts On File, Inc., 2006).
- Roman, Luke ve Monica Roman. *Encyclopedia of Greek and Roman Mythology* (New York: Facts On File., 2010).
- Ruck, Carl A. P. *Sacred Mushrooms of the Goddess* (Oakland: California, Ronin Publishing, 2006).
- Seaford, Richard. *Dionysos* (New York: Routledge, 2006).
- Snyder, Jane M. *The Woman and the Lyre: Women Writers in Classical Greece and Rome* (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1989).